

**Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
Юридически факултет
Катедра „Наказателноправни науки“**

**ОСНОВНИ ПРОЦЕСУАЛНИ
ГАРАНЦИИ ЗА ПРАВОТО НА ЗАЩИТА
НА ГРАЖДАНИТЕ**

Ваня Николаева Тодорова

АВТОРЕФЕРАТ

**на дисертационен труд за присъждане на образователна
и научна степен „доктор“
по Професионално направление:
3.6 Право Наказателен процес**

**Научен ръководител:
проф. д.ю.н Никола Манев**

Пловдив 2017 г.

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИЯТА

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ОСНОВНИТЕ ПРОЦЕСУАЛНИ ГАРАНЦИИ.....	3
---	----------

ГЛАВА ПЪРВА.

Понятие, същност и правно действие на процесуалните гаранции за правото на защита на гражданите.....	5
---	----------

Раздел 1. Съотношение между правото на защита и процесуалните гаранции.	12
Раздел 2. Реализация, задача, предмет и квалификация на основните процесуални гаранции за правото на защита на гражданите.	19

ГЛАВА ВТОРА.

Презумпция за невинност. Генезис и историческо развитие. Същност и правни последици.....	26
---	-----------

Раздел 1. Генезис и историческо развитие.	26
Раздел 2. Развитие на презумпцията за невинност на обвиняемия в българския наказателен процес.....	51
Раздел 3. Правна същност. Понятието презумпция не е само правно понятие.....	57
Раздел 4. Правни последици.	64

ГЛАВА ТРЕТА.

Неприкосновеност на личността – основна процесуална гаранция за правото на защита на гражданите, която за разлика от презумпцията за невинност на обвиняемия се отнася до всички субекти на правото на защита.....	80
---	-----------

Раздел 1. Същност и правно действие.	80
Раздел 2. Мерки за неотклонение и за процесуална принуда същност и видове.	96
Раздел 3. Европейски стандарти и принудата по НПК.	113

Раздел 4. Международноправен статут на личността и правен статут на личността по Конституцията на Република България.....	119
Раздел 5. Правен статут на личността по конституцията на Република България.....	129

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА.

Разясняване на процесуалните права и осигуряване на възможност за упражняването им – правна същност	136
--	------------

ЗАКЛЮЧЕНИЕ	150
-------------------------	------------

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Предмет на изследването

В наказателнопроцесуалната литература и практика началото на осигуряване на лицата право на защита често се означава само като „право на защита“. Разпоредбите на чл. 15 НПК, които установяват това начало, също са озаглавени „право на защита“. Принципът на осигуряване на лицата право на защита обаче не се отнася само до изграждането на института на защита, разбран като система от процесуални норми, които установяват и формулират правото на защита общо и в неговите различни проявни форми с оглед на различните субекти на процеса и различните стадии на процеса. Този принцип е с по-широк обхват. Той изисква и да се гарантира реалното осъществяване на правото на защита. С оглед на това Глава 2 от НПК съдържа положения, предвиждането на които в наказателнопроцесуалната система е безусловно необходимо, за да се гарантира ефективното осъществяване на правото на защита. Това са т.нар. основни процесуални гаранции за правото на защита, наречени основни, защото неизменно го съпътстват през всички стадии на процеса и защото лежат в основата на всички други процесуални гаранции за ефективното осъществяване на защитата. Тук се отнасят задължението на съда, прокурора и разследващите органи да разясняват на обвиняемия и на другите лица, които участват в наказателното производство техните процесуални права и да им осигуряват възможност за упражняването им (чл. 15, ал. 3 НПК), положенията относно презумпцията за невиновност чл. 16 НПК и неприкосновеността на личността в наказателния процес, изразена в разпоредбите на чл. 17 НПК. Обсегът на изискванията, които поставя основното начало на наказателния процес, обозначено като „право на защита“, значително надхвърля онези институти, в които намира прък израз правото на защита. Той обхваща и редица други

процесуални институти, които гарантират упражняването на процесуалните права и които не се осъществяват от гражданите, а от държавните органи, ръководещи процеса.

Правото на защита, разбирано като основно начало на наказателния процес, поставя не само позитивни, но и негативни изисквания относно организацията на наказателния процес. То изисква не само установяването и гарантирането на правото на защита чрез създаването на съответни наказателнопроцесуални институти, но и забрана при уреждането на който и да е наказателнопроцесуален институт да се предвидат положения, които биха ограничили или затруднили упражняването на това право.

НПК в съответствие с Конституцията на Република България изисква не само да се предвиди в полза на гражданите право на защита при осъществяването на наказателния процес, но и да се осигури реална възможност за упражняването на това право. В съгласие с това изискване е създадена система от процесуални гаранции в рамките на общата наказателнопроцесуална система, непосредственото предназначение на които е да създават условия за реално осъществяване на правото на защита.

2. Значимост и актуалност на изследването

- В българската правна литература липсва актуално монографическо изследване относно основните процесуални гаранции за правото на защита на гражданите и проблематиката, свързана с него. Действително в различни коментари на наказателния процес, монографии и конкретни статии, авторите засягат основните процесуални гаранции за правото на защита на гражданите, но същите не установяват единно понятие за тези процесуални гаранции. Затова считам, че доктрината се

нуждае от единно и систематично изследване на този въпрос, подробно проучване на проблеми, анализирането им в действителност и достигане до съответните изводи в теоретичен и практически аспект.

- Формулирани са аргументи в подкрепа на становището, че неприкосновеността на личността е основна процесуална гаранция за правото на защита на гражданите, а не принцип на наказателния процес, защото не дава отражение върху цялата организация на процеса, а само върху онази част, която се отнася до мерките на процесуална принуда.

3. Цел и задачи на изследването

Дисертационният труд си поставя за цел да направи всестранен анализ на процесуалните гаранции, които пряко изразяват принципа право на защита, стоят на основата на този принцип, създават се по силата на този принцип и имат за основна задача пряко да осигуряват правото на защита, а не на гаранциите за правото на защита, които произтичат от органическата цялост на системата от процесуални гаранции. Постигането на тази цел преминава през изпълнението на редица конкретни задачи:

- анализ и теоретични схващания на български и чуждестранни учени относно същността и значението на основните процесуални гаранции за правото на защита на гражданите – презумпция за невиновност на обвиняемия чл. 16 НПК; неприкосновеността на личността чл. 17 НПК и задължението на съда и органите на досъдебното производство да разясняват на гражданите техните процесуални права и да им осигуряват възможност да ги упражняват чл. 15, ал. 3 НПК;

- анализ на правно-нормативното закрепване на трите основни процесуални гаранции за правото на защита на гражданите и техните последници в българския НПК;
- да се изясни спецификата, действието и обхвата на трите основни процесуални гаранции;
- проучване на решенията на Съда в Страсбург, изясняващи отделни аспекти на трите основни процесуални гаранции;
- проследяване на историческото развитие на презумпцията за невинност и неприкосновеността на личността; представяне на съвременното им закрепване в международни и европейски актове; сравнително-правен анализ на уредбите им в законодателствата на други държави.

4. Методология на изследване

За постигане на научната цел и задачите, поставени в дисертацията са използвани общонаучните методи на познание: описание, сравнение, метод на научния анализ и синтез, индуктивният и дедуктивният метод.

Приложение имат и частни методи на изследване, а именно: сравнително-правният и логико-юридическият.

5. Обем и структура на изследването

Дисертационния труд е в обем от 152 стр. Състои се от Обща характеристика, Четири глави и Заключение. Направени са 63 бележки под линия.

II. Съдържание на труда

Увод

Глава Първа разглежда същността на процесуалните гаранции за правото на защита. В нашата и не само в нашата наказателнопроцесуална литература съществуват противоречиви твърдения относно същността на процесуалните гаранции за правото на защита. Различните автори ги определят по различен начин. Те се отъждествяват или с „цялата организация на наказателнопроцесуалната система и принципите, върху които тя почива“, или с „редица задължения, които лежат върху длъжностни лица – да разясняват, обезпечават и осъществяват правата на обвиняемия“, или с „гаранциите на правосъдието“, или с изискването за „спазването на процесуалните форми“, или „със защитата на обвиняемия“, или „със защитата на правата и законните интереси на обвиняемия и другите граждани, които участват в процеса“. Отделните определения на процесуалните гаранции са разгледани отблизо. По този начин процесуалните гаранции въобще, както и тези, които осигуряват реална възможност за упражняването на правото на защита, се оказват различни по своята същност категории. Те се определят или като организация, или като задължения на длъжностни лица, или като изисквания. Раздробяването на единното понятие за процесуалните гаранции е неправилно. Оказва се, че процесуалните гаранции са различни по своята същност процесуални категории. В действителност процесуалните гаранции са и могат да бъдат само единна категория. Можем да говорим за различни видове процесуални гаранции, но не и за различни по своята същност процесуални гаранции.

Процесуалните гаранции са винаги процесуални правила, които осигуряват функционирането на наказателния процес така, че да се осъществи в пълен обем стоящата пред него задача. Между тях са и процесуалните правила, които осигуряват функционирането на наказателния процес в съответствие

с неговите задачи, като създават реална възможност на обвиняемия и другите граждани правото си на защита. Процесуалните гаранции за правото на защита не се покриват с цялата организация на процеса и не се разтварят в нея, а представляват относително обособена част от нея. Връзката и взаимодействието им с другите процесуални гаранции в рамките на общата система не заличават тяхната специфика. Процесуалните гаранции за правото на защита не бива да се отъждествяват с „гаранциите на правосъдието“. Те са само част от гаранциите, които осигуряват правилното функциониране на правосъдието и тяхното приложно поле не се ограничава само до съдебната фаза на процеса, но включват и досъдебното производство. Твърдението, че процесуалните гаранции за правото на защита са „задължения на длъжностни лица да разясняват, обезпечават и осъществяват правата на обвиняемия“ не може да се приеме, защото длъжностните лица могат само да осигурят осъществяването на правата на обвиняемия, но не и сами да ги осъществяват. Правото на защита може да се осъществи само от правоимащия субект. Процесуалните гаранции за осигуряване правото на защита не могат да се определят и само като „форми на наказателното производство“. Процесуалните гаранции въобще, както и процесуалните гаранции, които осигуряват правото на защита съдържат указания за реда, по който се осъществява наказателнопроцесуалната дейност, т.е. за процесуални форми, но никога не са само процесуална форма. Ако процесуалните гаранции се разбират само като форма без съответно съдържание, не могат да изпълнят своето предназначение. Процесуалните гаранции са винаги процесуални правила, които изискват да се извърши определена държавна процесуална дейност-част от съдържанието на процеса в определена процесуална форма. Чрез реализирането на тази дейност се създава и необходимата реална възможност да се осъществи правото на защита.

В обобщение на изложеното и с оглед на проблема, който се разглежда нас ни интересуват не гаранциите на правото на

защита, които произтичат от органическата цялост на системата, а онези процесуални гаранции, които пряко изразяват принципа за осигуряване на гражданите право на защита, създават се по силата на този принцип и имат за основна задача пряко да осигуряват правото на защита. Процесуалните гаранции за осигуряване на гражданите право на защита са по своята същност процесуални правила, относително обособени в отделна система в рамките на общата наказателнопроцесуална система, съдържанието на които разкрива установяването на определени задължения (правомощия) на държавните органи, които ръководят наказателното производство. Изпълнението на тези задължения по реда, установен от закона, създава необходимите условия за реализирането на правото на защита в цялата му пълнота и процесуална резултатност.

Раздел 1 разглежда съотношението между правото на защита и процесуалните гаранции. Правото на защита не бива да се смесва с процесуалните гаранции. Правото на защита е субективно публично право, което възниква в даден наказателен процес и означава процесуална възможност на неговия носител да участва активно в наказателнопроцесуалната дейност в защита на своите права и законни интереси, а процесуалните гаранции са процесуални правила.

От друга страна, процесуалните гаранции, които пряко се отнасят до правото на защита (установяват и осигуряват това право), не бива да се смесват с процесуалните гаранции за защита на правата и законните интереси на гражданите. Първите са само част от вторите. Процесуалните гаранции за защита на правата и законните интереси на гражданите обхващат цялата система от процесуални правила, предвидена от НПК за успешното осъществяване на задачата на наказателния процес, част от която е защитата на правата и законните интереси на гражданите.

Обстоятелството, че процесуалните гаранции относно правото на защита се включват в цялостната система от про-

цесуални гаранции за правилното решаване на наказателните дела, произтича от хармоничното съчетаване в задачата на процеса на защитата на правата и законните интереси на гражданите със защитата на обществените и държаните интереси. Единството на задачата на процеса определя и единството на процесуалните гаранции, предвидени за нейното осъществяване. Затова процесуалните гаранции, които осигуряват държавните интереси, пряко или косвено осигуряват и защитата на правата и законните интереси на гражданите, както и обратното – процесуалните гаранции за защита на правата и законните интереси на гражданите осигуряват и защитата на държавните интереси, които изискват осъждането само на виновни и оправдаването на всички невинни, както и санкционирането на виновните не по-тежко, отколкото заслужават, с оглед на данните по делото и закона.

Единството на процесуалните се обуславя и от единството на основните начала, върху които са изградени. Тясната и неразривна връзка между основните начала обуславя тясната и неразривна връзка между процесуалните гаранции, в т. ч. и между процесуалните гаранции относно правото на защита и останалите процесуални гаранции от общата система. Както основните начала, така и процесуалните гаранции, които ги изразяват, зависят едни от други, обуславят се, допълват се и се преплитат. Така например процесуалните гаранции относно правото на защита не могат да се осъществят без процесуалните гаранции, които осигуряват предявяването на обвинението, предявяване на разследването и пр. В някои случаи реализирането на процесуалните гаранции на правото на защита в наказателния процес е необходимо условие за влизането в действие на процесуалните гаранции, които се отнасят до всички институти от даден стадий. Например упражняването на правото на обжалване обуславя прилагането на процесуалните гаранции, които осигуряват второинстанционната проверка на присъдата. Изложено показва, че теоретически и практически е недопустимо да се разкъсва връзката между

процесуалните гаранции на правото на защита и всички други процесуални гаранции. В рамките на общата система обаче е необходимо да се разграничават отделните относително обособени системи от процесуални гаранции с оглед на специфичния начин, по който всяка от тях съдейства за осъществяването на задачата на процеса. Такава именно система е системата от процесуални гаранции, които установяват правото на защита и които се характеризират с това, че съдействат за осъществяването на основната задача на процеса, като предвиждат процесуална възможност гражданите, пряко заинтересовани от изхода на процеса, да осъществяват активна процесуална дейност за защита на своите права и законни интереси. По същия начин можем да различим в рамките на общата система и други относително обособени системи от процесуални гаранции, които осигуряват реалното осъществяване на установеното по съответния ред право на защита.

Всяка отделна подсистема от процесуални гаранции в рамките на общата определя останалите точно толкова, колкото сама се определя от тях. Съдържанието и формата на всички отделни подсистеми в рамките на общата се определят от съдържанието на цялата наказателнопроцесуална система, изразено в нейната основна задача. Всяка отделна подсистема от процесуални гаранции в рамките на общата се създава не просто за да обслужи или за да определи друга подсистема, а в тясна връзка и взаимозависимост с всички останали системи да съдейства по специфичен начин за правилното функциониране на цялата система в съответствие с нейната основна задача. Определянето на която и да е от отделните системи за водеща води до накърняване хармоничното единство на цялата система. Поради това е недопустимо процесуалните гаранции за правото на защита да се надпоставят или механично отделят от другите процесуални гаранции. Това означава принципът на правото на защита на гражданите да се постави над останалите принципи на наказателния процес и да се даде едностранно развитие на цялата нака-

зателнопроцесуална система. И едните, и другите са насочени към осъществяване на една и съща задача и има процесуални гаранции, които в еднаква степен са насочени към ефективното осъществяване както на правото на защита, така и на правомощията на държавните органи в процеса. Процесуалните гаранции, които осигуряват правилното функциониране на такива институти като предявяването на обвинението, предявяване на разследването, призоваването на субектите на процеса и пр., пряко обслужват както правото на защита на обвиняемия, така и правилното осъществяване на правомощията на държавните органи в процеса. Без да бъде предявено обвинението, не може да се осъществи правото на обвиняемия да научи в какво се обвинява; без предявяването на разследването не може да се упражни правото на обвиняемия да се запознае с материалите по делото и т. н., но без извършването на тези действия не могат да се осъществят и правомощията на държавните органи, които трябва да разкрият престъплението, да разобличат виновния и да приложат съответния закон в защита на държавните интереси.

В обобщение на изложеното процесуалните гаранции са процесуални правила, установени в закон, които осигуряват такова развитие и осъществяване на процеса, което ще доведе до пълноценното решаване на неговата основна задача, в която защитата на правата и законните интереси на гражданите е съчетана със защитата на държавните интереси. В рамките на единното понятие за процесуалните гаранции е необходимо да разграничаваме отделните относително обособени системи от процесуални гаранции, които лежат на основата на различни основни начала на процеса и се характеризират с непосредствената си задача и със специфичния начин, чрез който се осигурява осъществяването ѝ.

Раздел 2 обхваща предмет, задача, реализация и квалификация на процесуалните гаранции.

Очертана е разликата между предмет и задача на процесуалните права. Предмет е онова, до което се отнасят процесуалните гаранции, а предназначението онова, с оглед на което те се установяват.

1. Предмет на процесуалните гаранции за осигуряване правото на защита са винаги определени права. Направен е анализ на характерът на тези права. Предмет на процесуалните гаранции са процесуалните права на гражданите-правата им като субекти на наказателнопроцесуалната дейност. Преодоляно е схващането, че към предмета на процесуалните гаранции за правото на защита се отнасят не само процесуалните права на гражданите, които участват в наказателното производство, но и всички други субективни права. Отнасянето към предмета на процесуалните гаранции за правото на защита не само процесуалните, но и другите субективни права на гражданите води до смесването на две различни неща: предмета на процесуалните гаранции за правото на защита и предмета на цялата наказателнопроцесуална система от гаранции. В първия случай това са процесуалните права на гражданите като субекти на правото на защита, а във втория – за онези права на гражданите, които са обект на защита от процеса като цяло. Необходимо е да се отчете разликата между осигуряването на субективните права на гражданите срещу незаконосъобразни посегателства в хода на процеса и защитата им като основна задача на процеса. Например при неприкосновеността на личността следва да се прави разлика между осигуряването на неприкосновеността на личността в хода на процеса и като задача на процеса. В първия случай се осигурява неприкосновеността на личността при осъществяването на наказателното производство и да се изключат посегателствата върху личността на гражданите в резултат на незаконни и необосновани мерки на процесуална принуда или незаконосъобразни действия извършени в хода на процеса. Във втория случай – да се защити неприкосновеността на личността срещу престъпните посегателства, дали основание

за образуване на наказателното дели и да се изключат посегателствата върху неприкосновеността на личността в резултат на постановяването на незаконна и необоснована присъда. Процесуалните гаранции за неприкосновеността на личността в хода на процеса съдействат и за осъществяване на основната задача на процеса, но сами по себе си те не са в състояние да осигурят защитата на неприкосновеността на личността като основна задача на процеса. Те биха могли да осъществят това само заедно с всички други процесуални гаранции за постановяване на законна и обоснована присъда. Тяхната непосредствена задача е да осигурят гражданите срещу незаконнообразни посегателства върху тяхната личност в хода на процеса и заедно с това да осигурят реалното осъществяване на правото на защита в хода на процеса. Процесуалните гаранции за осигуряване на неприкосновеността на личността в хода на процеса са и процесуални гаранции за осигуряване на правото на защита. Това не означава, че предметът на процесуалните гаранции за правото на защита включва и такива субективни права като неприкосновеността на личността. Процесуалните гаранции относно неприкосновеността на личността при осъществяването на наказателния процес имат свой собствен предмет – неприкосновеността на личността. Те осигуряват правото на защита, като осигуряват срещу незаконнообразни посегателства своя собствен предмет. Обстоятелството, че при разглеждането на наказателните дела се поставят в действие процесуални гаранции, които пряко осигуряват субективни права на гражданите в хода на процеса, не означава, че предметът на процесуалните гаранции, които пряко обслужват правото на гражданите на защита, включва не само процесуалните, но и другите субективни права на гражданите. Това обстоятелство означава, че между процесуалните гаранции за правото на защита се включват и такива, които имат за предмет други субективни права, като неприкосновеността на личността, неприкосновеността на жилището и т. н., без които не е възможно да се осъществят процесуалните права на гражданите, в които намира израз правото на защита.

2. Процесуалните гаранции за правото на защита на гражданите като относително самостоятелна категория процесуални гаранции в рамките на общата система се характеризират и със своята специфична задача. Непосредствената задача на процесуалните гаранции, които пряко осигуряват правото на защита, се състои в създаването на всички условия, необходими за упражняването на всички процесуални права независимо от техния вид и специфично проявление в едни или други стадии на процеса.

3. Процесуалните гаранции за правото на защита се реализират от държаните органи при активно съдействие на заинтересованите граждани и техните процесуални представители. Нормите, които регулират правото на защита, имат за основен адресат гражданите-субекти на процеса, и за допълнителен държавните органи, които осъществяват процесуалното ръководство. Нормите, които се отнасят до процесуалните гаранции за реално осъществяване на правото на защита, имат за основен адресат държавните органи и за допълнителен гражданин, на които е предоставено правото на защита.

4. С оглед на значението им за изграждането на цялата система от процесуални гаранции за правото на защита различаваме: а) основни процесуални гаранции и б) процесуални гаранции, които конкретизират основните през отделните стадии на процеса. Към основните процесуални гаранции се отнасят: презумпцията за невинност на обвиняемия, неприкосновеността на личността на гражданите и разясняването на процесуалните права и създаването на необходимите условия за упражняването им. Значението на тези основни положения за изграждането на цялата система от процесуални гаранции, които пряко осигуряват правото на защита, е същото каквото е значението на основните начала за изграждането на цялата наказателнопроцесуална система.

Глава Втора съдържа цялостен анализ на презумпцията за невиновност на обвиняемия, като основна процесуална гаранция на правото на защита на гражданите.

Една от важните процесуални гаранции, която гарантира интересите на обвиняемия, активизира дейността по разкриване на престъпленията и изобличаването на техните извършители и има огромно значение за правилното протичане на целия наказателен процес, е презумпцията за невиновност.

Раздел 1 Изследването на презумпцията за невиновност започва с генезис и кратък исторически преглед. Прототип на онази идея, която днес наричаме презумпция за невиновност следва да се търси назад във вековете – от времената на Древния Рим, германското право, каноническото право, италианската практика, английското и френското право, та до наши дни.

В епохата на Древния Рим са положени основите на наказателнопроцесуалното право, което се явява синтез на достиженията на общочовешката правна култура, оказвала влияние в продължение на векове. Във връзка с това следва да бъдат посочени правните принципи като: „*in dubio pro geo*“ (съмнението се тълкува в полза на обвиняемия); „*onus probandi*“ (недупостимост да се възлага тежестта на доказване върху обвиняемия); „*preasumptio boni viri*“ (презумпция за добропорядъчност, по-късно трансформирана в презумпция за невиновност на обвиняемия).

В каноническото право за първи път се забелязва отклонение от обвинителния процес и наченки на следствен процес. Официалното каноническо преследване дава здрави основи за бъдещото развитие на следствения процес. Принципите на каноническия следствен процес и идеологията на италианската практика намират добра почва за развитие и влияние в границите на германските държавници. Старото германско право, основано върху обвинителното начало, бива

измествано от новото право, моделирано съгласно изискванията на следствения процес. Тази борба за надмощие между родното германско и чуждите правни схващания, както и преобладаването на последните ясно се отразяват в законодателните паметници от тогавашното време. Един от най-характерните паметници на феодалното право е Наказателно-съдебният правилник на Карл V, приет от Регенсбургски райхстаг през 1532 г., добил популярност с названието „Каролина“. Разглеждайки отделните членове на „Каролината“ стигаме до извод, че сме изправени не пред нещо друго, а пред проявление в крайни форми на една презумпция за виновност. Производството било тайно и писмено. Функциите по обвинение, защита и решаване на делото били съсредоточени в едно лице. Състезателност не е имало. Съдът изхождал от презумпцията за виновност на обвиняемия. Тъмните страни на следствения процес, образуват основа за една бъдеща реакция в областта на наказателно-правосъдното дело. Унизителното положение на обвиняемия, неговото третиране не като цел, а като средство, поставянето му, не на онази височина, на която той би трябвало да седи като личност и член на човечеството, – всичко това е една струя, която се влива в потока на зародилото се през XIV в. хуманитарно движение. А хуманизмът – както ни е известно – търси и разкрива страните на класическата древност образци на литературно, нравствено и социално съвършенство и се стреми да идеализира отделната личност. Под влиянието на това научно направление на ренесанса се повдига упоритата борба срещу недостатъците на следствения процес, по-специално срещу изтезанията.

Епохата на буржоазните революции от XVIII – XIX в. имат за последица провеждането на радикални съдебни реформи. Изграждат се основите на съвременното правосъдие. Отречена е формалната теория на доказателствата, съдебната власт е отделена от законодателната и изпълнителната власт, самопризнанието не се разглежда като царица на доказател-

твата, макар в началото само формална са забранени изтезанията. В самостоятелна законодателна форма презумпцията за невиновност за първи път е била закрепена в Декларацията за правата на човека и гражданина във времето на Френската буржоазна революция от 1789 г. По-късно разпоредбата преминава и в Конституцията на революционна Франция. Чл. 9 от Декларацията гласи: „Всеки човек се предполага, че е невинен, докато неговата вина не бъде доказана, в случая, когато е необходимо неговото предварително арестуване, за да не би да избегне от съда, всяка суровост спрямо него трябва да се наказва от закона.“ Тук презумпцията за невиновност е изразена като мотив против необоснованите принудителни мерки. Но независимо от това самото формулиране на презумпцията за невиновност е прогресивен момент. Презумпцията за невиновност в Декларацията от 1789 г. е оказала съществено влияние върху развитието на правата на човека и правната мисъл. В международните правни актове презумпцията за невиновност намира изражение в разпоредбата чл. 11 от Всеобщата декларация за правата на човека, приета от Общото събрание на ООН на 10.12.1948 г.; в чл. 14, ал. 2 от Международния пакт за граждански и политически права; в чл. 6, т. 2 от Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи; чл. 48, т. 1 от Хартата на основните права на Европейския съюз. Особено значение за развитието на правната уредба на презумпцията за невиновност има Директива (ЕС) 2016/343 на Европейския парламент и на Съвета от 9 март 2016 г. относно укрепването на някои аспекти на презумпцията за невиновност и на правото на лицата да присъстват на съдебния процес в наказателното производство.

Раздел 2 обръща внимание на развитието на презумпцията за невиновност в българския наказателен процес. В наказателния процес на царска България презумпцията за невиновност не е закрепена законодателно, но в практиката на ВКС, основана на чл. 388 от ЗНС, този принцип намира признание, разбирано като „предположение за невиновност“. По този на-

чин презумпцията за невинност в наказателния процес на царска България се оказва празна декларация, лишена от практическо значение.

За пръв път презумпцията за невинност е законодателно закрепена в чл. 8, ал. 1 на Наказателно-процесуалния кодекс на България от 1952 г. Тази разпоредба свързва презумпцията за невинност с правото на защита и с това правилно определя мястото и ролята ѝ в системата от наказателнопроцесуални гаранции. Важно е да се отбележи, че тя вече не е считана за предположение за невинност; утвърждава се нейното действие до „доказване на противното“, както и положението, че обвиняемият не носи доказателствена тежест. Това не означава, че в практиката на ВС въз основа на чл.8 НПК от 1952 г. не се срещат и решения, които се отклоняват от правилното тълкуване на презумпцията за невинност и произтичащите от положения. Като резултат от неправилното разбиране на презумпцията за невинност е познатото правило „in dubio pro geo“ по силата на което съмнението във виновността или в съществуването на един определен факт трябва да се тълкува в полза на обвиняемия.

С влизането в сила на НПК от 1974 г. презумпцията за невинност получава широко развитие и внедряване в наказателнопроцесуалното право. Разпоредбата на чл. 14, ал. 2 от НПК внася някои изменения в текста на презумпцията за невинност. Предвижда, че обвиняемия се счита невинен до „завършване на наказателното производство с влязла в сила присъда“. По смисъла на чл. 14, ал. 2 НПК не става дума за предположение, а за едно обективно правно положение, безусловно указание на законодателя, че обвиняемият се счита за невинен, докато процесът не приключи с влязла в сила присъда, в която се установява противното. През 2005 г. се приема нов Наказателно-процесуален кодекс, в който презумпцията за невинност намира своето място в чл. 16 от

НПК: „Обвиняемият се смята за невинен до установяване на противното с влязла в сила присъда“.

Раздел 3 разглежда същност на презумпцията за невиност. Презумпцията за невиност не следва да се разглежда като презумпция в логическия смисъл на думата. При презумпцията за невиност на обвиняемия само е останало наименованието презумпция. Този термин е добил широка гражданственост и не може да бъде елиминиран, но той не отразява правилно нейната същност. Терминът презумпция за невиност на обвиняемия е възникнал като антипод на презумпцията за виновност, чиято основа се намира в следствения наказателен процес и където всъщност се касае за презумпция в собствен смисъл на думата. Презумпцията за невиност обаче не е една обикновена, закрепена в закона презумпция. В обобщение: презумпцията за невиност не може да бъде считана за същинска презумпция, тъй като не влиза в нито една от категориите на съществуващите вече презумпции. С оглед на наказателния процес тя не може да бъде оприличена и на фикция. Презумпцията за невиност е обективно правно положение, което неизменно съпътства фигурата на обвиняемия до влизането на присъдата в сила, без да се влияе от предположение за виновност, до което могат да дойдат едни или други субекти на процеса или което възниква поради това, че лицето е привлечено към наказателна отговорност при условията и по реда предвидени в закона.

Презумпцията за невиност присъства в правото на всички държави-членки на Европейския съюз, въпреки че е утвърдена различно във всяка една от тях. Във Франция презумпцията за невиност е основен принцип на наказателния процес, в българската правна литература е възприето, че презумпцията за невиност на обвиняемия е основна гаранция на правото на защита, според практиката на Съда в Страсбург, презумпцията за невиност е принцип и елемент от правото на справедлив процес. В повечето европейс-

ки държави презумпцията е възприемана като правен принцип. Ако приемем презумпцията за невиновност за правен принцип, то това не изключва възможността тя да бъде разглеждана и като право на обвиняемия – право да бъде считан за невинен до доказване на противното с влязла в сила присъда. Намирам за неприемливо презумпцията за невиновност да бъде разглеждана като право на обвиняемия – право да бъде смятан за невинен до доказване на противното с влязла в сила присъда, макар и в чл. 11, ал. 1 от Всеобщата декларация за правата на човека да гласи: „Всеки човек, който е обвинен в престъпление, има право да бъде считан за невинен до доказване на неговата вина, в съответствие със закона, в публичен процес, по време на който са му били осигурени всички необходими гаранции за неговата защита“. Считам, че презумпцията за невиновност е неотменима гаранция за правото на защита и за разкриването на обективната истина, но самата тя не е „право“. Прилагането на презумпцията за невиновност не зависи от волята на обвиняемия, както е случаят с всяко негово процесуално право. Тя се прилага служебно от държавните органи, които осъществяват процеса, независимо от волята на обвиняемия и въпреки неговата воля, както се прилагат всички други гаранции за правото на защита. Изискванията, които тя поставя, трябва да бъдат строго спазвани.

Раздел 4 съдържа правно действие и европейски стандарти. Както презумпцията за невиновност е обективно правно положение, което съпътства обвиняемия до приключване на наказателното производство, така и гаранциите за нейното осъществяване на практика имат обективен характер. Тези гаранции лежат в разпоредбите на закона, че обвиняемият не носи тежест на доказване в наказателното производство (чл. 103, ал. 2 НПК), не могат да се правят изводи във вреда на обвиняемия, поради това, че не е дал или отказва да даде обяснения или не е доказал възраженията си (чл. 103, ал. 3 НПК); присъдата не може да почива на предположения, съдът признава подсъдимия за виновен, когато обвинението е доказано

по несъмнен начин (чл. 303, ал. 1 и ал. 2 НПК); оправдателната присъда не може да съдържа изрази, които поставят под съмнение невинността на оправдания (чл. 305, ал. 6 НПК).

Според ЕСПЧ презумпцията за невинност на обвиняемия е ключов аспект на правото на справедлив наказателен съдебен процес. По смисъла на чл. 6, т. 2 от Конвенцията, съгласно която всяко лице, обвинено в извършване на криминално престъпление, се счита за невинно до доказване на вината му в съответствие със закона. Съдът трябва да презюмира невинността на обвиненото лице без каквато и да предубеденост. Той трябва да се произнесе по неговата виновност само въз основа на доказателствата, събрани в хода на процеса. Тези доказателства се събират от съда, но се посочват от обвинението, а на подсъдимия следва да се гарантира възможност да ги опровергае.

В основополагащото дело по чл. 6, т. 2 (Minelli решение от 15 март 1983 г.) Европейския съд установява, че чл. 6, т. 2 е относим към цялостното наказателно производство – независимо от изхода на наказателното преследване, и не само по отношение на разглеждането на обвинението, като допълва, че „презумпцията за невинност би била нарушена, ако съдебното решение отразява мнение, че обвиняемият е виновен, без преди това вината му да е била доказана в съответствие със закона и особено, без да му е била дадена възможност да упражни правото си на защита. Това може да е така дори и при липса на каквото и да било формално заключение, достатъчно е да са налице мотиви, предполагащи, че съдът гледа на обвиняемия като на виновен.

Представени са последиците от съществуването на презумпцията за невинност. Разгледано е правилото „*in dubio pro geo*“, по силата на което съмнението за виновността или в съществуването на един отделен факт трябва да се тълкува в полза на обвиняемия. Понятието съмнение е субективна категория, а всяко внасяне на субективен елемент в презумпцията

за невинност пречи за нейното правилно разбиране и прилагане. Ако има съмнения в правилността на дадени изводи, това значи, че няма убеждение в истинността на едни или други приложения. При познанието съмненията играят стимулираща роля. Те помагат за по-задълбочена проверка на интересуващите ни проблеми. Съмнението невъзниква произволно. За възникването на едно или друго съмнение винаги има обективни основания. Наличието на съмнение дава указание, че не всичко необходимо е изяснено и трябва да се съберат допълнителни доказателствени материали. При наличие на съмнение държавният орган е длъжен да извърши допълнителни действия по разследване или съдебни следствени действия, за да събере и провери нови доказателствени материали и на базата на новоформираната доказателствена съвкупност да определи дали са отстранени съмненията или напротив, те се запазват. Още по-малко може да се даде признание на правилото *in dubio pro reo*, когато става дума не за виновността на обвиняемия, а за отделен факт, който има отношение към наказателната отговорност. Не можем да приемем, че един факт е съществувал, само защото съмнението в неговото съществуване се тълкува в полза обвиняемия. В наказателния процес трябва да се установи обективната истина относно фактите, на които ще се основе присъдата. А това е възможно само когато фактите, на които почиват изводите относно обективната истина, са установени по несъмнен начин. От един съмнителен факт, приет за установен само защото съмнението се тълкува в полза на обвиняемия, във всички случаи могат да бъдат направени само съмнителни изводи. Предвид това един такъв „факт“ не може да бъде поставен в основата на присъдата, ако тя трябва да отговаря на обективната истина. Изискването „*in dubio pro reo*“ е засегнато и в Директива (ЕС) 2016/343. В нея не се споменава за тълкуване на съмнения в полза на обвиняемия – разбиране отдавна утвърдено в България.

Друга важна последица от приложението на презумпцията за невинност е правото на обвиняемия да запази мълчание. Ако обвиняемият избере да не се възползва от правото си на мълчание, той може да даде обяснения или да направи самопризнание. В съвременния наказателен процес, самопризнанието няма доказателствена стойност, защото една осъдителна присъда не би могла да бъде основана само и единствено на самопризнанието, на правено от обвиняемия. Съгласно чл. 116, ал. 1 и 2 на НПК обвинението и присъдата не могат да се основават само на самопризнанието на обвиняемия. Самопризнанието на обвиняемия не освобождава съответните органи от задължението им да събират и други доказателства по делото.

Презумпцията за невинност очертава границите на медийната свобода за информиране на обществото. Тя ще бъде погазена, когато официално изявление, отнасящо се до обвиняемия отразява усещането, че той е виновен преди вината му да е била установена с влязла в сила присъда. Направен е общ преглед на практиката на Съда в Страсбург.

Глава Трета е посветена на неприкосновеността на личността – основна процесуална гаранция за правото на защита, която за разлика от презумпцията за невинност се отнася до всички субекти на правото на защита.

Раздел 1 разглежда същност и правно действие. В българската правна литература почти единодушно се приема, че неприкосновеността на личността е основна процесуална гаранция за правото на защита. В същото време се поддържа, че става въпрос за принцип, но този принцип не може да се отнесе към категорията на основните принципи (начала) на наказателния процес, защото не дава отражение върху цялата организация на процеса, а само онази нейна част, която се отнася до мерките за процесуална принуда – специфичен израз на държавната принуда в сферата на наказателнопроцесуалната дейност. Разпоредбите на чл. 17 НПК имат значение са-

мо на правни гаранции за възможността на гражданите в наказателния процес да упражняват свободно и пълноценно своите процесуални права, т. е. своето право на защита. Чл. 17, ал. 1 НПК предвижда общо положение, за което трябва да се държи сметка при изграждането на наказателнопроцесуалната система.

Неприкосновеността на личността е твърдо установен конституционен принцип, възприет безусловно в Европейската конвенция за правата на човека чл. 8 ЕКПЧ и се отнася до същността на концепцията за защита на човешките права. Като пренася концепцията на чл. 30 КРБ в сферата на наказателния процес чл. 17, ал. 1 НПК постановява, че спрямо гражданите, които участват в наказателното производство, не могат да се вземат мерки за принуда освен в случаите и по реда, предвидени в кодекса. Никакви други мерки от принудителен характер не могат да се прилагат, колкото и на практика да изглеждат целесъобразни. Тази концепция за законоустановеност на мерките на принуда, които могат да се прилагат спрямо гражданите, които участват в наказателното производство, е залегнала в разпоредбата на чл. 58 НПК, която изброява мерките за неотклонение, които могат да се наложат на обвиняемия, в разпоредбите на чл. 68 – 73 НПК, които посочват какви други мерки на принуда могат да се налагат. По този начин законодателят е осигурил прилагането в процеса само на такива мерки на принуда, които могат да се съгласуват с характера, задачите и основните начала на наказателния процес и по-специално с изискването да се осигури на гражданите право на защита.

Предназначението на процесуалната принуда е да обезпечи условия за законосъобразно и правилно протичане и решаване на делото, неминуемо обаче, принудителните процесуални мерки ограничават, засягат в една или друга степен права и свободи на личността. За да не прераснат тези ограничения в прекомерност и да

надхвърлят специфичните нужди на наказателното производство, законът изрично е уредил условията и предпоставките за налагане на процесуалната принуда, лимитативно е регламентирал принудата във всичките разновидности, предвижда множество императивни разпоредби, въвеждащи стриктна процесуална форма за осъществяване на процесуална принуда. За да се изключи надхвърлянето на задачата, която обслужват мерките на процесуална принуда и превръщането им в незаконосъобразно посегателство върху неприкосновеността на гражданите чл. 17, ал. 1 НПК изисква да се използват не само предвидените в закона мерки, но и в предвидените в закона случаи. Под случаи, в които могат да се вземат мерки на принуда спрямо гражданите, които участват в наказателното производство, чл. 17, ал. 1 НПК има предвид не конкретни случаи, а условията, при които могат да се поставят в действие отделните видове мерки на принуда. За да изпълнят своето предназначение на гаранции срещу отклонение от специфичната задача, която обслужва съответната мярка, тези условия трябва да бъдат: ясно определени; строго диференцирани съобразно с вида на мярката и индивидуализирани съобразно с особеностите на конкретните обстоятелства. Нашият НПК очертава и кръга от обстоятелства, които трябва да се имат предвид във всеки конкретен случай при индивидуализацията на мярката в съответствие с нейната задача. По силата на чл. 56, ал. 3 НПК при определяне на мерките за неотклонение се вземат предвид степенна на обществената опасност на престъплението, доказателствата срещу обвиняемия, здравословното състояние, семейно положение, професия, възраст и др. данни за личността на обвиняемия. При определяне на мярката за неотклонение гаранция в пари или ценни книжа законодателят изрично посочва, че освен горните обстоятелства трябва да се има предвид и

имущественото състояние на обвиняемия. Важни процесуални гаранции за ограничаване на мерките на процесуална принуда до онова, което е нужно за да се осигури осъществяване на задачата, която стои пред наказателния процес, така намираме и между разпоредбите които се отнасят до другите мерки на процесуална принуда. Същият метод на строго прецизиране на условията, при които може да се наложи мярката на процесуална принуда, можем да констатираме при такива мерки като отстраняване на обвиняемия от длъжност, принудително довеждане, претърсване и изземване на предмети и книжа от значение за делото, претърсване на лице и отстраняване на граждани от съдебна зала. Отстраняването от длъжност се допуска, само когато престъплението е извършено във връзка с работата и има достатъчно основание да се смята, че служебното му положение ще създаде пречки за обективно, всестранно и пълно изясняване на обстоятелствата по делото (чл. 69, ал. 1 НПК). Принудителното довеждане може да се постави в действие, само когато обвиняемият не се яви без уважителни причини, ако явяването му е задължително или съответният орган намери, че то е необходимо (чл. 71, ал. 1 НПК). Претърсването и изземването се допуска, само когато има достатъчно основание да се предполага, че в някое помещение или лице се намират предмети, книжа или компютърни информационни системи, съдържащи информационни данни, които могат да имат значение за делото, както и с цел да се издири лице или труп (чл. 160 НПК).

Важно условие да не се идва до накърняване на принципа на неприкосновеността на личността в наказателния процес и заедно с това до съответно накърняване на правото на защита представлява и изискването мярката на процесуална принуда да се отмени веднага щом отпадне нуждата от нея. Например

чл. 69, ал. 5 НПК изрично разпорежда, че отстраняването от длъжност се отменя, когато отпадне нуждата от него. В същия смисъл е и разпоредбата на чл. 267, ал. 1 НПК, в която се изтъква, че отстраняването от съдебна зала става за определено време. Идеята, че мярката на процесуална принуда трябва да бъде отменена, когато отпадне нуждата от нея, е проведена отчетливо и при уреждането на мерките за неотклонение. По силата на чл. 61, ал. 8 НПК, мярката за неотклонение гаранция в пари или ценни книжа се освобождава, когато обвиняемият бъде освободен от наказателна отговорност или от изтърпяване на наложеното наказание, оправдан, осъден на наказание без лишаване от свобода или задържан да изпълнение на наказанието. В тези случаи гаранцията губи основанието си и става безпредметна. Да се остави в сила означава да се надхвърли целта, с оглед на която е установена, и да се превърне в противозаконна ограничителна мярка. За да се осигури неприкосновеността на личността в наказателния процес и заедно с това правото на защита, чл. 17, ал. 1 НПК изисква да бъдат определени не само мерките на принуда и случаите, в които могат да се вземат, но и редът, по който могат да се вземат – компетентен орган, който определя мярката за процесуална принуда и задължителните реквизити на юридическия акт, с който се вземат същите. Разгледани са необходимите процесуални гаранции за задържане на мярката за неотклонение в рамките на нейното предназначение, както и процесуалните гаранции за ограничаване на мерките за процесуална принуда до онова, което е нужно, които се отнасят до други мерки на процесуална принуда. За да не се идва до накърняване на неприкосновеността на личността в наказателния процес и заедно с това до съответното накърняване на правото на защита е необходимо спазване на изискването мярката на процесуална принуда да се отмени веднага щом отпадне нуждата от нея.

Раздел 2 включва мерки за процесуална принуда, принудата в наказателния процес на РБ и европейски стандарти.

1. Според концептуалното развитие на процесуалната доктрина, в мерките за процесуална принуда се включват като отделна категория мерките за неотклонение. Мерките за процесуална принуда могат да бъдат определени като съвкупност от правни инструменти, които може да се използват в рамките на наказателния процес и които ограничават в определена степен правата на засегнатото лице, като правото на лична свобода и неприкосновеност, на неприкосновеност на жилището, на поверителност на съобщенията. Обратно – мерките за неотклонение са процесуални инструменти за осигуряване на ефективност на самия наказателен процес и по-конкретно – на съдебното решение, с което приключва този процес, и се отразяват върху правата на обвиняемия. За да се осигури нормалното развитие на производството и да се гарантира привеждането в изпълнение на евентуалната бъдеща осъдителна присъда, е целесъобразно да се наложат мерки за неотклонение до нейното влизане в сила. Чл. 58 НПК определя мерките за неотклонение, като ги изрежда в ред, обратен на степента, в която те ограничават основни права на обвиняемия – подписка, гаранция, домашен арест и задържане под стража. Разгледани са всички мерки за неотклонение, но най-обстойно е анализирана мярката за неотклонение задържане под стража, тъй като ограничава най-сериозно едно от най-важните права на обвиняемия – правото на лична свобода и свободно движение, гарантирано от чл. 30, ал. 1 КРБ. Предпоставките за налагане на тази мярка за неотклонение съвпадат с основанията за налагане на мерките за неотклонение, посочени най-общо в чл. 56, ал. 1 и чл. 57 НПК. Обаче чл. 63 НПК определя някои особености по отношение на мярката задържане под стража. Съгласно чл. 63, ал. 1 мярката задържане под стража се взема, когато е налице обосновано предположение, че обвиняемият е извършил престъпление, което се наказва с лишаване от свобода или друго по-тежко наказание, и доказателствата по делото сочат, че съществува реална опасност обвиняемият да се укрие или да извърши престъпление. Представени са релевантни решения на Европейския

съд по правата на човека, в които се подчертава важността на чл. 5 ЕКПЧ в демократичното общество и пояснява неговата основна цел – да не се допуска необосновано, произволно лишаване от свобода.

2. Посочени са специфичните особености на наказателнопроцесуалната принуда, направен е сравнително-правен анализ на принудата по НПК с утвърдените европейски стандарти, като се подчертава, че РБ е направила необходимото за постигане на тези стандарти, а именно изискването за законоустановеност на принудата, като условие за нейната легитимност. Принудата може да бъде установявана и налагана, само ако е предвидена в закона. Законът трябва да предписва не само мерките за принуда, които се налагат, но и предпоставките за това, реда, по който се налагат, компетентния орган и възможностите за обжалване. Мерките за принуда трябва да преследват правомерна цел и да са необходими в едно демократично общество. Това означава, че мерки за принуда могат да постановяват, но само в интерес на националната и обществена сигурност на икономическото благосъстояние на страната, заради предотвратяване на безредици и престъпления и за защита на здравето, морала, правата и свободите на другите. Специфичната цел на принудата, предвидена в закона, определя границите, в които могат да се налагат съответните принудителни мерки. Именно тези рамки осигуряват адекватността на принудата, отвъд която всяка мярка ще се яви незаконосъобразно посегателство на основни права и свободи на граждани. Принудата трябва да е пропорционална, т.е. съразмерна на преследваната цел. Това правило сочи каква е мярката, какви са ръководните критерии за законодателя и за държавните власти, когато установяват или налагат принудителни мерки, свързани с интервенции в основни права и свободи. Всички мерки за принуда на досъдебно производство се налагат от съд, а когато са взети от несъдебен орган, подлежат на съдебен контрол по жалба на заинтересованото лице, с изключение на подписката, принудителното до-

веждане на обвиняемия, принудителното довеждане на свидетеля и глобата при отказ да даде показания, глобата на нещо лице за неявяване или отказ да даде заключение без уважителна причина. Нито една мярка за принуда не е задължителна. Непосредствената цел на принудителните мерки е да се осигури срочното приключване на процеса и разкриване на обективната истина.

Раздел 3 включва международноправен статут на личността и правен статут на личността по Конституцията на Република България. Очертават се най-важните исторически етапи в развитието в на идеята за зачитането на човешките права и се разкрива тяхното значение за изработването на основните документи за правата на човека в Европейския съюз.

Раздел 4 Правен статут на личността по Конституцията на Република България

След като Конституцията на Република България издигна в своя преамбюл правата на личността, нейното достойнство и сигурност във върховен принцип, това означава, че те са и върховен принцип за легитимация на цялата държавна и правна система. Като законна последица от установяването на правата на личността, като върховен принцип е декларирането на тези права, като неотменими. Принципът за неотменимост произлиза от разбирането, че основните права са изначално присъщи и валидни за всяко живо същество. Публичните институции следва да ги зачитат и не са в състояние да суспендират с основните права. В действащата българска Конституция принципът на пропорционалността в контекста на ограничаването на основите права не е изрично прогласен, но присъства имплицитно в много конструкции – например „Не се допускат ограничения в правата на обвиняемия, надхвърлящи необходимото за осъществяване на правосъдието.“.

В Глава Четвърта се изследва задължението на съда и органите на досъдебното производство да разясняват на

гражданите техните процесуални права и да им осигуряват възможност да ги упражняват (чл. 15, ал. 3 НПК). Тази основна процесуална гаранция е ярък израз на разбирането, залегнало в НПК, че правото на защита трябва да се осигури не само в интереса на гражданите, но и в интереса на държавата, непосредствено заинтересована нито един невинен да бъде осъден и нито един виновен да не бъде санкциониран по-леко или по-тежко, отколкото заслужава.

Задължението да се осигури реална възможност за упражняване на процесуалните права, предоставени на гражданите по конкретното дело се отнася до всички органи на досъдебното производство и съда, които извършват определени процесуални действия по даденото конкретно наказателно дело в присъствието на лицето, на което кодексът предоставя процесуални права за активно участие в процеса.

Задължението по чл. 15, ал. 3 съществува независимо от това, дали гражданинът има или не защитник. Посоченото задължение не идва да замести задълженията на защитника да уведомява гражданина за предоставените процесуални права, както и обратното. Задължението, което поставя чл. 15, ал. 3 се основава на изискванията на официалното начало и е израз на функцията по процесуалното ръководство, а задължението на защитника – на изискванията на правото на защита и съдейства за осъществяването на функцията по обвинението или по защитата.

Разясняване на процесуалните права не може да се постави в зависимост и от декларацията на субекта на правота на защита, че познава правата си и не е нужно да му се разясняват.

Разясняването на процесуалните правила трябва да се осъществи преди извършването на онази процесуална дейност, с която са свързани. Субектите на правота на защита трябва предварително да бъдат ориентирани върху цялата система от процесуални възможности, с които разполагат при

провеждането на съответната процесуална дейност, за да могат да ги осъществят в необходимото тактическо и методично съчетание и с необходимата резултатност.

Задължението по чл. 15, ал. 3 НПК изисква не само да се съобщят на гражданина процесуалните права, с които разполага, но и да се разяснят. Разясняването на процесуалните права е необходимо условие за тяхното упражняване. Това означава, че съответният орган не може да се задоволи само с прочитането на процесуалните права, посочени в НПК, но трябва да ги изясни въобще и с оглед на конкретния случай, като има предвид личността на гражданина (неговата обща и професионална култура, възраст, интелект и т. н.) Съдът и органите на досъдебното производство са длъжни не само да разяснят процесуалните права на гражданина, но и да им осигурят възможност да ги упражняват. Да осигурят всички условия за упражняването на правата с необходимата ефективност, както и да се отстранят всички пречки за това (липса на необходима обстановка, на пособия, езикови и други знания, опити за недопустимо въздействие и т. н.) Създадени ли са всички условия за ефективното осъществяване на процесуалните права, има ли пречки за това, отстранени ли са и т. н. въпроси, при решаването на които трябва да се подходи конкретно. Недопустимо е обаче на основата на това задължение органите на наказателното производство да навлизат в сферата на правно-техническото подпомагане на субекта на правото на защита при упражняването на процесуалните права по един или друг начин (да му се дават съвети как да състави молбите или жалбите си и т.н.). По начало тези органи ни бива да надхвърлят необходимото, за да се осигури възможност за упражняването на процесуалните права. Чл. 15, ал. 3 НПК предвижда задължение на съда и органите на досъдебното производство да осигуряват упражняването на процесуалните права в най-обща форма. Добросъвестното изпълнение на това задължение ще повиши значително процесуалната активност на гражданите в защита на техните права и законни интереси.

Направен е сравнително-правен анализ с утвърдените от институциите в Страсбург стандарти, които изискват в подробности да бъде конкретизиран не само характерът на обвинението, но и неговите фактически и правни основания.

Българският НПК отговаря на изискванията на Европейския Съд и гарантира спазването на разпоредбата на чл. 6, т. 3 б „а“ от ЕКПЧ. НПК отговаря и на стандартите, заложи в Директива (ЕС) 2012/13 от 22 май 2012 г. относно правото на информация в наказателното производство. Доброто съответствие се дължи най-вече на подробната уредба на правата на обвиняемия, предоставени от чл. 55 НПК, а записването на тези права в постановлението за привличане на обвиняем, подлежащо на предявяване веднага след изготвянето му (чл. 219, ал. 3, т. 6 и ал. 4 от НПК), удовлетворява всички изисквания към декларацията за правата, поставени от Директивата.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд завършва със заключение, в което в синтезиран вид е направено обобщение до цялото изследване.

НАУЧНИ ПУБЛИКАЦИИ СВЪРЗАНИ С ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. „Неприкосновеност на личността – основна процесуална гаранция за правота на защита на гражданите“ – сп. Норма, бр. 8/2017 г.
2. „Презумпция за невинност – същност“ – Сборник на юбилейна научна конференция „Правото – традиции и перспективи“, 2017 г.
3. „Разясняване на процесуалните права и осигуряване на възможност за упражняването им.“ – Студия юрис.